

УДК 316.422.42: 338.24

**МОДЕРНІЗАЦІЯ СИСТЕМИ ДЕРЖАВНОГО УПРАВЛІННЯ НА ЗАСАДАХ
СОЦІАЛЬНОЇ ВІДПОВІДАЛЬНОСТІ**

*О. Ф. Новікова, д. е. н., професор, Л. М. Кузьменко, д. е. н., професор,
Інститут економіки промисловості НАН України, м. Київ*

Визначено особливості удосконалення державного управління у системі національної безпеки на засадах соціальної відповідальності. За результатами експертного опитування оцінено загрози національній безпеці, що пов'язані із нерозвиненістю соціальної відповідальності. Запропоновано напрями модернізації системи державного управління в контексті реалізації національної безпеки із застосуванням важелів соціальної відповідальності.

Ключові слова: соціальна відповідність, державне управління, національна безпека, протиправна поведінка, цінність праці, громадянське суспільство, соціальна несправедливість, недовіра до влади.

Постановка проблеми. Пошук шляхів подолання системної кризи, прагнення до стабілізації та покращення ситуації в соціальній, економічній, політичній та інших сферах національної безпеки, обумовлюють модернізацію соціальних відносин у бік підвищення соціальної відповідальності суб'єктів цих відносин. Не випадково серед вагомих важелів підготовки та реалізації проекту Стратегії сталого розвитку на період до 2020 року (на виконання Указу Президента України № 614 / 2014 від 23.07.14 р.) передбачено соціальну відповідальність. Але вона не буде запроваджуватись та діяти без активних дій щодо її усвідомлення, формування, становлення та використання. Головним суб'єктом соціальної відповідальності є особистість з її настановами, цінностями, які реалізуються у відповідній поведінці та дають очікувану ефективність від соціально відповідальних дій. Події, які відбуваються в Україні протягом 2013–2014 рр., мають і переваги, і значні упущення. Перевагами є сплеск громадської активності, висування вимог до влади щодо подолання корупції, соціальної несправедливості, пригнічення людської гідності, зростання соціальної нерівності та правової незахищеності людини тощо.

Акції протесту, які перетворилися у подальшому у воєнні протистояння зі значною втратою людського потенціалу, поставили питання, на які так і не знайшлися відповіді. Моральні, фізичні втрати та втрати життя заради бажання бути в колі асоційованих членів країн Європи – це лише одне зі значної кількості джерел невдоволення населення своїм станом і положенням. Але більш вагомими чинниками виникнення та прояву громадської непокори були більш вагомі накопичені причини, які полягали у зростанні протиправної поведінки, корупції, економічної злочинності, тіншових відносинах тощо. На фоні цього негативний вплив на соціальне самопочуття населення обумовлювало зростання соціальної нерівності, зниження рівня та якості життя, високий рівень безробіття, накопичення відчуття соціальної несправедливості тощо. Склалась революційна ситуація, коли державний управлінський потенціал не відчував зростання соціальної напруженості і не розумів на-

слідків соціально безвідповідальної поведінки, а ступінь невдоволення населення своїм становищем зростав відповідно зі зростанням соціальних небезпек. Такий стан був не випадковим і формувався з різним ступенем інтенсивності протягом всіх років незалежності України. Саме послідовність пізнання процесів накопичення безвідповідальних дій та протиправної поведінки обумовлюють актуальність визначеної проблематики та пошук дієвих шляхів щодо запровадження в систему суспільних відносин соціальної відповідальності.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Наукова спільнота України в пошуках інноваційних шляхів модернізації суспільних відносин у результатах наукових досліджень приходять до висновку, що найбільш привабливим, ефективним та маловитратним є сценарій змін на засадах соціальної відповідальності. Різною є ступінь розробленості цієї тематики – від теоретико-методологічних узагальнень до практичних рекомендацій та дій. Найбільш відомими в цій сфері є наукові праці А. Н. Єрмоленко [1], І. П. Булеєва [2], З. І. Галушки [3], О. А. Грішньої [4], М. Є. Дейч [5], Г. В. Задорожного [6], В. П. Звонара [7], А. М. Колота [8, 11], В. М. Шаповал [12], В. Я. Швець [14, 16] та інших.

Дві міжнародні науково практичні конференції відбулися з проблем соціальної відповідальності у 2013 р. у м. Харкові та у м. Донецьку. У 2014 р. було проведено круглий стіл в Дніпропетровську за назвою «Соціальна відповідальність влади, бізнесу, громадян» за участю провідних фахівців України. Наукові здобутки фахівців освітян було видано двома томами монографій [14, 15]. Солідарність спеціалістів різних галузей науки щодо бачення та становлення соціальної відповідальності обумовили міждисциплінарні підходи з її розв'язання, коли задіяні до процесів модернізації суспільних відносин на засадах соціальної відповідальності є фахівці з права, економіки, соціології, філософії, кібернетики тощо. Адже кінцевим результатом її запровадження є національні інтереси щодо процвітання України та її нації, довіра в суспільстві та на міжнародній арені, надійність та дисциплінарність, врахування ментальних особливостей

та релігійності, виховання солідарності, соборності, патріотизму тощо. Виділити та зважити пріоритетність напрямів досліджень з соціальної відповідальності, виходячи з наукових публікацій вкрай складно. Статистична база не дає таких обґрунтувань. А соціологічні дослідження вкрай обмежено торкаються тематики соціальної відповідальності. Їх брак обумовлює гостру потребу у проведенні таких досліджень, які у сполученні з теоретичними узагальненнями, статистичним аналізом та соціальним аудитором дають можливість визначити та обґрунтувати якісні управлінські рішення, спрямовані на модернізацію системи управління та суспільних відносин на засадах соціальної відповідальності.

Формулювання мети статті. Метою статті є оцінка небезпек, пов'язаних з нерозвиненістю соціальної відповідальності в системі управління, та обґрунтування напрямів його становлення та модернізації.

Виклад основного матеріалу дослідження. Серед напрямів наукових досліджень з соціальної відповідальності перевага віддається соціальній відповідальності бізнесу, держави, суспільства та людини.

Завдяки проведеному в Інституті економіки промисловості НАН України у 2013 р. експертному опитуванню з проблем соціальної відповідальності була можливість зважити ступінь наукової розробленості соціальної відповідальності за кожним з визначених суб'єктів [6]. На думку експертів найбільш високий ступінь наукового опрацювання проблематики з соціальної відповідальності простежується відносно бізнесу, де лише 43,7% респондентів оцінюють як низький та дуже низький, що у порівнянні з негативною оцінкою щодо держави (63,2%), людини (65,7%), суспільства (70,2%) є значно оптимістичним варіантом. Вибір пріоритетності напрямів у будь-якому науковому дослідженні є запорукою успішного його завершення та знайдення таких рішень, які є найкращими щодо досягнення поставлених цілей. Експерти з соціальної відповідальності вважають, що вагомість пріоритетних напрямів з розвитку соціальної відповідальності розподіляється за такою послідовністю – управлінські (61,4%), інституціональні (60,8%), соціокультурні (53,8%), концепту-

альні (53,2%), правові (51,9%).

Значущість розвиненості системи соціальної відповідальності в системі суспільних відносин визначається ступенем впливу на загрози національній безпеці. А вагомість цього показника оцінює рівень цієї загрози. За результатами дослідження виявився надзвичайно високий негативний вплив нерозвиненості соціальної відповідальності на формування загроз національній безпеці. Це констатувало 88,3% експертів. Такий несприятливий та небезпечний стан, пов'язаний з нерозвиненістю соціальної відповідальності в системі суспільних відносин, обумовив подальше розкриття цих загроз національній безпеці та визначення їх вагомості. Відповіді експертів стали певним прогнозом причин реалізації загроз з потенційних в реальні та в події, які спричинили протестні акції населення наприкінці 2013 року. На рис. 1 представлено оцінку вагомості загроз національній безпеці, пов'язаних з нерозвиненістю соціальної відповідальності.

Які загрози національній безпеці пов'язані з нерозвиненістю соціальної відповідальності?

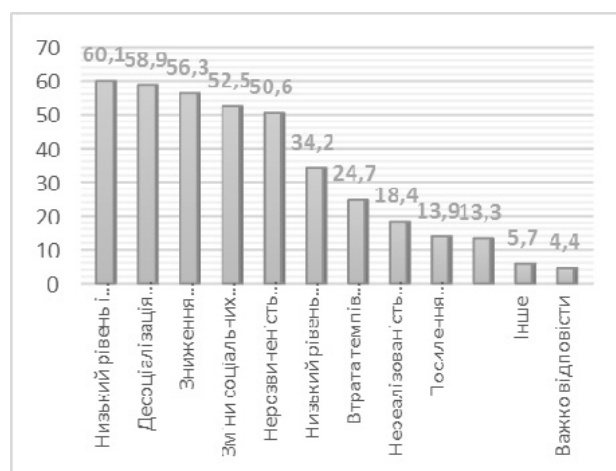

Рис. 1. Вагомість загроз національній безпеці, пов'язаних із нерозвиненістю соціальної відповідальності

Перше місце серед загроз посіла соціальна загроза, яку в системі національній безпеці штучно принижують, бо вона відповідно до законодавства України про національну безпеку навіть не увійшла до кола пріоритетних національних інтересів для її скасування. Дійсно низький рівень та якість життя, високий рівень бідності, несформованість середнього класу, наявність яких

вказало 60,1% експертів, є причина високого рівня невдоволення населенням станом свого життя, причиною високої соціальної напруженості та швидкого накопичення протестного потенціалу, а також умовою виникнення нестабільності. На друге місце серед загроз національній безпеці через нерозвиненість соціальної відповідальності 58,9% експертів поставили причини знецінення праці та працівника з незорієнтованістю на престижність праці, удосконалення соціально-трудових відносин та якість трудового життя, відсутністю умов розвитку трудових компетенцій. Результати багатьох інших досліджень та реальна дійсність підтверджують негативні наслідки знецінення інституту праці, що обумовлює мотивацію до нетрудових доходів, до збагачення без докладання трудових зусиль, до зростання тінізації відносин у трудовій сфері. Орієнтація на успіх без трудового внеску поширюється і стає нормою. Соціальна відповідальність роботодавця і працівника не розвинена, бо правова основа їх обов'язків у трудовій сфері слабо регламентована.

Третьою за вагомістю загрозою національній безпеці експерти визначили якість суспільних відносин, яка за думкою 56,3% експертів виявила двоїсну роль: і позитивну, і посилення негативної, які вплинули певним чином на події 2014 р. Соціальна згуртованість і патріотизм за цей термін зросли, а національна злагода залишилась нерозвинутою та не виявила очікуваних ознак.

Незадоволеність експертами негативною зміною соціальних норм поведінки членів суспільства і його інститутів, розвиток ідеології споживацтва як загрози національній безпеці, констатували 52,5% опитаних. Дійсно неправова поведінка стала нормою всіх суб'єктів соціальних відносин, а ідеологія споживацтва стала інтенсивно розповсюджуватися і обумовила перешкоди для запровадження ідеології сталого розвитку, яка спрямована на раціональне та ощадливе використання всіх видів ресурсів для їх збереження теперішнім та майбутніми поколіннями.

Майже половина опитаних (50,6%) у першій половині 2013 р. цілком справедливо серед загроз національній безпеці визначили нерозвиненість громадянського суспільства

та демократичних інститутів для забезпечення прав і свобод людини і громадянина. Події після листопада 2013 р. були сплеском громадянської активності, але ця активність не мала яскравої спрямованості на конструктивні дії щодо перспектив розвитку суспільства та ідеологічних настанов і орієнтирів. Скоріше це був прояв спроможності виявити ознаки формування громадянського суспільства і прагнення до становлення демократичних засад управління.

У вільних відповідях респонденти додатково визначили загрози, пов'язані з нерозвиненістю соціальної відповідальності: відсутність консолідуючої ідеї розвитку українського суспільства; погіршення екологічної ситуації; вплив капіталу в офшори; поширення системної корупції; деградація людського потенціалу; низький рівень політичної, економічної, технологічної безпеки; зниження соціальної, підприємницької та громадської активності; низький рівень соціального капіталу; загальна недовіра в суспільстві; втрата духовно-моральних цінностей.

Суттєвим системним доповненням до визначення та обґрунтування пріоритетних напрямів подолання загроз національній безпеці через нерозвиненість соціальної відповідальності є зваженість негативних наслідків дії безвідповідальності. Оцінки експертів щодо вагомості негативних наслідків переважання безвідповідальності представлено у табл. 1. [6, с.70].

Оцінені експертами негативні наслідки переважання безвідповідальності в системі суспільних відносин за своєю сутністю та структурою підтверджують визначені загрози та більш широко розкривають причино-наслідкові зв'язки її несформованості та широкої незалученості в практику управління. Стан у суспільстві, коли ігноруються правові і соціальні норми та укорінюється безвідповідальна та неправова поведінка, який констатували 56,3% експертів є причиною накопичення у настроях людей почуття соціальної несправедливості, зростання соціальної напруженості та протесаного потенціалу. Такий безлад обумовлює загальну недовіру в системі суспільних відносин (55,7%), яка знижує можливості більш прискороного подолання системної кризи в краї

Таблиця 1.

Оцінка експертами негативних наслідків переважання безвідповідальності в системі суспільних відносин в Україні, %

Які негативні наслідки переважання безвідповідальних відносин?	
Ігнорування правових і соціальних норм. Укорінення безвідповідальної та неправової поведінки	56,3
Всезагальна недовіра в системі суспільних відносин	55,7
Падіння престижу чесної праці, успішність і привілеї – забудь-яку ціну	51,3
Ціннісна дезорієнтація особистості	50,6
Поширення соціальних хвороб, аморальної поведінки	44,9
Накопичення відчуття соціальної несправедливості, напруженості, безвиході	41,8
Ігнорування духовно-моральних цінностей	32,3
Безпорядки, хаос, конфліктність відносин у суспільстві	21,5
Зневіра людини у саму себе	15,8
Зростання міграційних настроїв	15,8
Укріплення філософії бідності, злиденності серед населення	10,8
Втрата авторитету України серед зарубіжних партнерів-інвесторів	10,1

ні в усіх її сферах – політичній, економічній, соціальній тощо. Підтвердженням правомірності визначення серед загроз національній безпеці через нерозвиненість соціальної відповідальності десоціалізації трудових відносин, зниження цінності праці, низької якості трудового життя, нерозвиненості трудових компетенцій (58,9%), є оцінка негативних наслідків переважання безвідповідальності в системі суспільних відносин через падіння престижу чесної праці, коли понад усе є успішність і привілеї – за будь-яку ціну (51,3%).

Найбільш значні втрати укріплення безвідповідальності в системі суспільних відносин стосуються людини, її ціннісної дезорієнтації (50,6%), поширення соціальних хвороб, зростання аморальної поведінки (44,9%), накопичення відчуття соціальної несправедливості, безвиході (41,8%), ігнорування духовно-моральних цінностей (32,3%), зневіри людини у саму себе (15,8%). За таких умов зростають безпорядки, хаос, конфліктність відносин у суспіль-

стві, міграційні настрої, укріплюється філософія бідності, злиденності серед населення, а також втрачається авторитет України серед зарубіжних країн.

У вільних відповідях експерти негативні наслідки превалювання безвідповідальності доповнили такими: втрата державності та незалежності держави Україна; зниження підприємницької активності, звикання з культурою маргінального комфорту. «Треба негайно щось робити, а не витратити сили та кошти на рекламу корпоративної соціальної відповідальності», – закликав один з експертів.

Висновки. Врахування потреб розвитку соціальної відповідальності в системі модернізаційних процесів державного управління у контексті національної безпеки потребує реалізації таких заходів:

– забезпечити підготовку пропозицій до Верховної Ради України щодо доцільності внесення змін та доповнень до законодавства України про національну безпеку, зовнішню та внутрішню політику, які визначають серед пріоритетних напрямів державної політики виконання міжнародних зобов'язань та міжнародних стандартів зі сталого розвитку та соціальної відповідальності;

– провести оцінку стану та перешкод розвитку соціальної відповідальності в державі, які посилюють прояв загроз національній безпеці щодо зростання майнової диференціації в суспільстві та рівня бідності; падіння престижу та цінності праці, зниження соціальної згуртованості та патріотизму; нерозвиненості громадянського суспільства і демократичних інститутів тощо;

– здійснити аналіз та оцінку виконання соціального законодавства України, визначити повноту затребування відповідальності при його нереалізованості, встановити причини, які перешкоджають застосуванню відповідальності;

– сприяти становленню та розвитку соціальної відповідальності особистості, суспільства, бізнесу та держави через культивування її престижності як національного інтересу на міжнародному та державному рівнях;

– задіяти інформаційні ресурси (ЗМІ, Internet, соціальні мережі тощо) для поширення стимулювання і підтримки соціально

відповідальної поведінки;

– забезпечити відстеження причинно-наслідкових процесів формування та укріплення корупції в контексті незастосування заходів відповідальності в соціальній, економічній, екологічній, виробничій та інших сферах діяльності;

– визначити в колі показників соціальної відповідальності держави виконання міжнародних домовленостей України;

– відстежувати рівень досягнення пріоритетів розвитку держави (щодо підвищення рівня і якості життя, економічного зростання та інноваційного розвитку, забезпечення соціальної орієнтації економіки), встановлених у правових документах, та застосувати рівень їх виконання при визначенні соціальної відповідальності держави;

– створити умови та надати можливість для розвитку демократичних засад контролю за діяльністю держави з боку суспільства та його представників (громадських об'єднань, політичних партій, професійних спілок, громадян тощо).

Перспективи подальших наукових досліджень у визначеному напрямку потребують створення цілісної системи соціальної відповідальності, де завдяки моделюванню процесів взаємодії суб'єктів суспільних відносин на засадах соціальної відповідальності, виникає можливість якісної модернізації системи управління з врахуванням міжнародного досвіду та національних особливостей.

Література

1. Ермоленко А. Н. Этика ответственности и социальное бытие человека (современная немецкая практическая философия) / А. Н. Ермоленко. – К. : Наук. думка, 1994. – 200 с.
2. Булеев И. П. Социальная ответственность бизнеса: теория и практика: [Моногр.] / И. П. Булеев, Н. Ю. Брюховецкая, Е. В. Черных. – Донецк : ИЭП НАН Украины, ДонУЕП, 2008. – 137 с.
3. Галушка З. І. Соціальна відповідальність бізнесу в Україні: національні особливості [Електронний ресурс] / З. І. Галушка. – Режим доступу: http://www.nbuv.gov.ua/portal/soc_gum/znpn/2010_6/7_Social.pdf
4. Грішнова О. А. Соціальна відповідальність бізнесу: розуміння сутності, сучасний стан, проблеми і перспективи розвитку в Україні / О. А. Грішнова // Соціалізація відносин у сфері праці в

контексті стійкого розвитку: [Моногр.] / А. М. Колот, О. А. Грішнова, О. О. Герасименко та ін.; за наук. ред. д-ра екон. наук, проф. А. М. Колота. – К. : КНЕУ, 2010. – С. 189–210.

5. Дейч М. Є. Становлення та розвиток багаторівневої системи соціальної відповідальності: управлінський аспект: [Монограф.] / М. Є. Дейч; НАН України, Ін-т економіки пром-сті. – Донецьк, 2014. – 352 с.

6. Діагностика стану та перспектив розвитку соціальної відповідальності в Україні (експертні оцінки): монографія / О. Ф. Новікова, М. Є. Дейч, О. В. Панькова та ін.; НАН України, Ін-т економіки пром-сті. – Донецьк, 2013. – 296 с.

7. Задорожний Г. В. Свобода-відповідальність як джерело особистісної динаміки господарського розвитку (висновки-орієнтири для подальших досліджень) / Г. В. Задорожний // Духовно-культурні чинники соціоекономічної динаміки: монографія молодих вчених; під наук. ред. Г. В. Задорожного, У. Девидова. – Харків, 2013. – С. 254–262.

8. Звонар В. П. Економічна феноменологія соціальної відповідальності у контексті модернізації суспільства / В. П. Звонар // Людський розвиток в Україні: соціальні та демографічні чинники модернізації національної економіки: кол. моногр. / за ред. Е. М. Ліанової. – К.: Ін-т демографії та соціальних досліджень ім. М. В. Птухи НАН України, 2012. – С. 69–109.

9. Колот А. Соціальна відповідальність людини як чинник стійкої соціальної динаміки: теоретичні засади / А. Колот // Україна: аспекти праці. – 2011. – № 3. – С. 3–9.

10. Соціальна відповідальність влади, бізнесу, громадян: моногр. у 2-х т. / за ред. Г. Г. Півняка; М-во освіти і науки України; Нац. гірн. ун-т. – Д. : НГУ, 2014. – Т.1. – 629 с.

11. Соціальна відповідальність влади, бізнесу, громадян: моногр. у 2-х т. / за ред. Г. Г. Півняка; М-во освіти і науки України; Нац. гірн. ун-т. – Д. : НГУ, 2014. – Т.2. – 408 с.

12. Соціальна відповідальність: теорія і практика розвитку: моногр. / за ред. А. М. Колота. – К. : КНЕУ, 2012. – 501 с.

13. Шаповал В. М. Соціальна відповідальність бізнесу в структурі управління економікою: моногр. / В. М. Шаповал. – Дніпропетровськ : ДВНЗ «НГУ», 2011. – 357 с.

14. Швець В. Я. Концептуальні засади підвищення соціальної відповідальності органів місцевої влади / В. Я. Швець, О. Ю. Боровська // Соціальна відповідальність влади, бізнесу, громадян: монограф. у 2-х т. – Т.2. – С. 329–340.

15. Швець В. Я. Корпоративна соціальна відповідальність як сучасна бізнес стратегія / В. Я. Швець, М. І. Іванова // Соціальна відповідальність влади, бізнесу, громадян: моногр. у 2-х т. / за ред. Г. Г. Півняка; М-ство освіти і науки України; Нац. гірн. ун-т. – Д. : НГУ, 2014. – Т.1. – С. 54–64.

Определены особенности совершенствования государственного управления в системе

национальной безопасности на принципах социальной ответственности. По результатам экспертного опроса оценены угрозы национальной безопасности, связанные с неразвитостью социальной ответственности. Предложены направления модернизации системы государственного управления в контексте реализации национальной безопасности с применением рычагов социальной ответственности.

Ключевые слова: социальная ответственность, государственное управление, национальная безопасность, неправовое поведение, ценность труда, гражданское общество, социальная несправедливость, недоверие к власти.

The specific features of improving governance in the national security system on the principles of social responsibility are defined. According to the results of the expert survey, the threat to national security because of the lack of development of social responsibility is assessed. Directions of modernization of public administration in the context of national security with the use of leverage social responsibility are offered.

Keywords: social responsibility, governance, national security, unlawful conduct, the value of labor, civil society, social injustice, distrust.

Рекомендовано до друку д. е. н., проф. Шаповал В. М.

Надійшла до редакції 12. 11.14